

Полісемія власних назв у мові фольклору та проблема її відбиття у «Словнику мови усної народної словесності»

Polysemy of Proper Names in the Language of Folklore and the Problem of Its Reflection in the “Dictionary of the Language of Oral Folklore”

Руслан Сердега¹
Ruslan Serdeha

¹ H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
2 Valentynivska Street, Kharkiv, 61168, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.89-20](https://doi.org/10.22178/pos.89-20)

LCC Subject Category:
[PE1001-1693](#)

Received 10.12.2022
Accepted 20.01.2023
Published online 31.01.2023

Corresponding Author:
ruslan.serdega@ukr.net

© 2023 The Author. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Анотація. Лексико-семантична мовна система, як відомо, є динамічною. Вона постійно розвивається, зазнає змін. Одним із найголовніших засобів системної організації лексичного складу мови є полісемія. Багатозначність належить до універсальних мовних явищ. Вона забезпечує одну з найважливіших вимог до мови як сигніфікативної системи, що має за допомогою мінімальної кількості знаків передавати максимальну кількість інформації. Слова будь-якої мови перш за все виконують функцію номінативну, тобто називають різні предмети, об'єкти та явища довколишньої дійсності. Власні найменування, на протипагу загальним, семантика яких об'єднує, узагальнює низку однотипних об'єктів, характеризуються тим, що, називаючи щось, вони мають індивідуалізувати об'єкт, вирізнити його серед подібних до себе. Здавалося би, якщо функція онімів полягає в індивідуалізації явищ об'єктивної дійсності, називанні й виокремленні тих або тих реалій чи певного класу імен, то б вони не мали бути багатозначними, однак власні назви також можуть бути полісемантичними, що зайвий раз свідчить на користь універсальності досліджуваного нами явища. Основна мета нашої розвідки полягатиме в поданні прикладів лексикографування полісемічних онімів, наявних у мові українського фольклору. У статті ми також прагнемо встановити основні типи власних найменувань, що зазнають розширення семантики.

Онімний простір фольклору становить досить розгалужену систему, яка, очевидно, ще потребуватиме подальших наукових досліджень і докладнішої лексикографічної репрезентації. Подальшу перспективу нашого дослідження вбачаємо в тому, що представлений нами в цій розвідці матеріал може увійти з часом до «Словника мови усної народної словесності» або вибіркового словника, присвяченого власним назвам, уживаним у мові фольклору.

Ключові слова: полісемія; власні назви; мова фольклору; Словник мови усної народної словесності; фольклор; семантика.

Abstract. The lexical-semantic language system is known to be dynamic. It is constantly evolving and changing. Polysemy is one of the primary means of systematic organization of the linguistic structure of a language. Polysemy is a universal linguistic phenomenon. It provides one of the essential requirements for a language as a signifying system that must convey the maximum amount of information with a minimum number of signs. The words of any language primarily perform a nominative function, i.e., they name various subjects, objects, and phenomena of the surrounding reality. Proper names, as opposed to standard terms, whose semantics unites and generalizes several similar objects, are characterized by the fact that when naming something, they have to individualize the thing to distinguish it from its kind. It would seem that if the

function of nouns is to individualize the phenomena of objective reality, to name and determine specific facts or a particular class of names, then they should not be polysemous, but proper names can also be polysemantic, which once again testifies to the universality of the phenomenon we are studying. The main goal of our research is to present examples of lexicographic polysemic onymes present in the language of Ukrainian folklore. The article also aims to identify the main types of proper names that undergo semantic expansion.

The onymic space of folklore constitutes a rather extensive system, which still requires further scientific research and lexicographic representation. The prospect of our study is that the material presented in this paper may eventually be included in the "Dictionary of the Language of Oral Folk Literature" or a selective dictionary devoted to proper names used in the language of folklore.

Keywords: polysemy; proper names; language of folklore; Dictionary of the Language of Oral Folklore; folklore; semantics.

ВСТУП

Полісемія належить до універсальних явищ мови, яке виявляє себе передусім на морфемному та лексико-семантичному рівнях. Найбільш динамічною, змінною системою мови, як відомо, є лексико-семантична. Саме в лексиці найвиразніше й реалізується аналізоване нами явище. Слова певної мови називають різні предмети, об'єкти та явища довшої дійсності. Власні назви суттєво відрізняються від загальних, семантика яких об'єднує, узагальнює низку однотипних об'єктів, характеризуються тим, що, називаючи щось, вони мають індивідуалізувати об'єкт, вирізнити його з класу подібних. Тому власні найменування зазвичай і пишуться в українській мові з великої літери і мають тільки одну або тільки множину. Здавалося би, якщо функція онімів полягає в індивідуалізації явищ об'єктивної дійсності, називанні й виокремленні тих або тих реалій чи певного класу імен, то б вони не мали бути багатозначними, однак власні назви теж можуть бути полісемантичними, що зайвий раз свідчить на користь універсальності досліджуваного нами явища.

Власні назви завжди привертати й привертатимуть увагу мовознавців та інших дослідників. Учених цікавила історія їх виникнення, семантика, зв'язок з історією суспільства та світоглядними уявленнями людей. Привертала увагу дослідників і проблема функціонування власних назв у текстах художньої літератури, бо такі найменування часто дають надзвичайно цінну інформацію для інтерпретації твору. Функційні та стилістичні можливості українського літературно-

художнього антропонімікону XIX-XX були в колі зору Л. Белея [1]. О. Зілинська дослідила функції географічних найменувань у художніх творах української літератури XVII ст. [18]. Семантичний і функційний аспект власних назв, уживаних в українській поезії XX ст., досліджувала І. Хлестун [5]. Літературними антропонімами, наявними в художніх текстах Т. Г. Шевченка, цікавилася Т. Черторизька [4]. М. Торчинський присвятив цілу монографію описові диференційних особливостей власних назв, пов'язаних із їх побутуванням у різностильових текстах [16]. Загалом сьогодні існує ціла низка праць, в яких досліджується літературно-художня ономастика.

Власні назви, використовувані в текстах фольклору, меншою мірою потрапляли в коло зору науковців, хоча поступово інтерес до такого виду найменувань пробуджується. Серед дослідників, що цікавляться онімним простором фольклору, слід згадати Н. Колесник. Вона висловлює думку про необхідність визначення місця фольклоронімів у національній ономастичній системі, оскільки це є засадничим, базовим завданням, що дозволить, з одного боку, з'ясувати специфіку фольклорної онімії загалом, а з другого – визначити особливості функціонування різних власних найменувань у мові усної народної словесності [8, с. 252]. Згадувана дослідниця займалася також вивченням особливостей імен в обрядових піснях українського народу [7]. Крім того, вона є ще автором монографічного дослідження, присвяченого онімному простору народної пісні [6]. Чи не найбільш дослідженим сьогодні є ономастикон чарівної народної казки. О. Порпуліт дослідила оніми українських

народних чарівних казок, зіставивши їх із відповідними казками російського народу [13], М. Редьква – семантико-функціональну систему власних найменувань у казках того ж жанру на матеріалі записів XIX ст. [14]. М. Курушина цікавилася мовно-культурною специфікою онімів, уживаних в українських чарівних казках [10]. Антропонімний простір соціально-побутових казок українського народу був предметом дослідження автора цієї статті [15]. У колі зору дослідників також був ономастикон замовлянь [3].

Полісемія як явище мови цікавило багатьох дослідників. Л. А. Лисиченко зауважила, що вона є важливим чинником організації МКС (мовної картини світу) [12, с. 83]. Полісемантичність слова – це не просто сукупність номінативних елементів, це структура з чіткою визначеною організацією її складових. У багатозначному слові одне із значень сприймається нами як основне, що прямо пов'язане з основою концепту предмета, явища, дії і якості й відбиває його суспільне розуміння, тобто це слово є знаком відповідного явища [12, с. 88], а його основне значення становить опору і є «суспільно усвідомленим фундаментом усіх інших значень і вживань слова» [12, с. 88]. Власні назви, як і загальні, мають таке опорне, денотативне значення, на яке накладаються всі інші додаткові смислові відтінки. Наочно продемонструвала цей факт Г. Лукаш, створивши «Словник конотативних власних назв» [11]. Наприклад, топонім «Банкова» подається в цьому словнику, зрозуміло, спочатку в прямому значенні, що називає відповідну вулицю в Києві, на якій розміщується секретаріат Президента [11, с. 53], а потім подаються переносні значення, зокрема метонімічне «Президент України та його адміністрація» і значення «престижний мікрорайон», яке авторка трактує як узуальний інтралінгвальний конотативний топонім, уживаний у певному соціальному жаргоні [11, с. 53]. Однак цей словник не бере до уваги фольклорних джерел. Щодо інших розробок безпосередньо присвячених описові власних назв, уживаних у текстах фольклору, то в лексикографічній розвідці Н. Колесник узагалі практично відсутнє тлумачення як таке. Вона зауважує, що «пояснення потребуватимуть насамперед маловідомі назви, наприклад, міфоніми, мікротопоніми, зооніми, казкові найменування, для розуміння яких потрібне знання не лише про їх

належність до певного онімного класу, а й мовні та екстралінгвальні асоціації, пов'язані з їхніми референтами» [9, с. 9]. Т. Беценко підготувала невеликий за розміром «Словник-показчик географічних найменувань», у якому подає топонімний матеріал, вилучений із текстів народних дум [2, с. 108–111], проте такий тип лексикографічних праць узагалі не передбачає тлумачення. Однак до деяких топонімів вона подає короткі коментарі, наприклад, Дністр, річка [2, с. 109], які вказують на те, який саме географічний об'єкт позначається тією чи іншою назвою. Крім річки, це може бути країна, місто, острів, півострів та ін. Використовує Т. Беценко й більш розгорнуті коментарі, що окреслюють геопростір, включених у показчик топонімів, і вказують на їхнє нинішнє або колишнє місцезнаходження: Базавлуг, річка на Дніпропетровщині, права притока Дніпра; Білоградська земля – турецька земля [2, с. 109], Кримка, річка в Донецькій області; Кумейки, село Черкаського району Черкаської області; Крилов, нині місто Ново-Георгієвськ, районний центр Кіровоградської області [2, с. 110], Прут, ліва притока Дунаю; Трапезунд, Трапезон, нині місто і порт у Туреччині; Тягиня, Тягин, фортеця у м. Бендери на Дністрі [2, с. 111]. Однак проблема полісемії пропріальної лексики, наявної у текстах фольклору, сьогодні є практично не дослідженою. Відсутнє в українській лінгвістичній науці й належне лексикографічне опрацювання онімів фольклору.

Мета дослідження – подання прикладів лексикографування полісемічних пропріативних одиниць, наявних у мові усної творчості українського народу. До завдань уходитиме встановлення основних типів онімів, що зазнають розширення семантики, а також подання зразків лексикографічної параметризації відповідних назв.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Помітну здатність до розширювання семантики мають антропоніми, зокрема власні імена людей. Особове ім'я Микола (частіше в текстах фольклору використовується такий варіант цього імені, як Миколай) якраз є опорним, основним, власне номінативним. На його базі виникають інші семантичні відтінки, що об'єднуються загальним значенням «ім'я» (ім'я святого, назва його зображення (ікона), свято, що вшановує канонізовану

особу, найменування релігійної установи, названої на честь відповідного святого. Зауважимо, що якщо повне ім'я особи має кілька варіантів, то їх подаємо курсивом після основного найпоширенішого в текстах фольклору. Далі ще подаємо зменшено-пестливі варіанти імені, які вдалося зафіксувати у творах народної словесності. У круглих дужках обов'язково зазначаємо джерело, з якого було вилучено відповідне ім'я, подаємо ілюстрацію з ним та вказуємо сторінку, з якої було взято відповідний контекст. Якщо поспіль подаються контексти з того самого джерела, то, з метою економії місця у словнику, пропонуємо застосовувати позначку «Так само». Якщо ілюстрація до відповідного оніма є надто розгорнутою, то відсилаємо до неї за допомогою звичайного посилання, не наводячи її при цьому в тексті статті. Подамо далі приклад можливого лексикографування оніма Миколай.

МИКОЛА́Й, -я. *Мико́ла*, -и. 1. *гр.*, особове ім'я *Nikolaos*; від *nikē* – перемога і *laos* – народ (переможець народів). *Надулася на малай, що її не взяв Миколай* (Укр. прислів'я та приказки / упоряд. С. В. Мишанича та М. М. Пазяка. К. : Дніпро, 1984. С. 168); *Зустрілися двоє хлопчиків – Петро й Микола* (Придніпровські сміховини: укр. народні анекдоти, жарти, дотепи / упоряд. П. Ф. Гальченка. Дніпропетровськ: Промінь, 1971. С. 86). Зменш.-пестл. варіанти: *Ко́ля*, -і, *Колі́ончик*, -а. *Коля-Колюнчик / Розбив чавунчик, / Черепочки збира, / Ними курочку ганя* (Дитячий фольклор / упоряд. Г. В. Довженок. К. : Дніпро, 1986. С. 169); *Мико́лка*, -и. *Аж тоді подумала: «Миколка – старший мій, – у хаті!»* (Народні оповідання / упоряд. С. В. Мишанича. К. : Дніпро, 1986. С. 297). 2. Святий Миколай (Микола), Миколай Чудотворець, Миколай Мирлікійський або Мирський; канонізований християнський священник грецького походження, що жив і діяв за часів Римської імперії, був єпископом у Мирі Лікійській, один із найбільш шанованих святих у християнській релігії. *святі́й Микола́й «Желає за тебе сирота безщасна, безрідна, / дівчина молодая, – / Велю я собі, сину, її брати – Будеш ти з нею щастя і долю мати. Де муж з жоною живе-проживає, / Там святий Миколай на радість уходжає»* (Думи / упоряд. Г. А. Нудьги. К. : Рад. письменник, 1969. С. 256); *святі́й Мико́ла* [17, с. 271]; (*святі́й*) *Микола́й Уго́дник* [17, с. 304]; (*святі́тель*) *Мико́ла* [17, с. 276]; (*святі́тель*) *Хри́стів Ми-*

кола́й [Там само]. 3. Ікона, образ Святого Миколая, Миколая Чудотворця або Угодника, зображення канонізованого християнського священника – єпископа Мирського. *Микола́й Дивиться: сметана спита, а святий Миколай у сметані. Розсердилася – і трісь горнцем Миколая. Горнець розсипався, айбо й дошка, на якій був намальований святий, розкололася* (Чарівна торба: українські народні казки, притчі, легенди, перекази, пісні та прислів'я, записані від М. І. Шопляка-Козака / упоряд. І. М. Сенька. Ужгород: Карпати, 1988. С. 72); *Мико́ла* [17, с. 272]; *Микола́й-уго́дник. Понамазував [Іван] усім [святим, іконам] по дному разу [губи сметаною], а Миколаєві-угоднику, так як він старший за всіх, вимазав і бороду* (Соціально-побутова казка / упоряд. О. Ю. Бріциної. К. : Дніпро, 1987. С. 224). 4. Релігійне свято на честь святого Миколая (*Приходить свято Миколая, у церкві має бути храм, а образ Миколая розколотий*) (Чарівна торба: українські народні казки, притчі, легенди, перекази, пісні та прислів'я, записані від М. І. Шопляка-Козака / упоряд. І. М. Сенька. Ужгород: Карпати, 1988. С. 72). 5. Церква, релігійна установа, названа на честь святого Миколая. *це́рква свято́го Мико́ли* [17, с. 276].

Кількість лексико-семантичних варіантів у наведеній моделі опису особового імені, вживаного у фольклорі може варіюватися в межах 2-5. Здебільшого подібні найменування тяжіють до чотиричленної семантичної структури – особове ім'я (антропонім), зображення святого чи ангела) (іконім), назва релігійного свята (геортонім). Наприклад, особове ім'я Георгій (Юрій), крім прямого, номінативного значення може виступати в текстах фольклору в переносних значеннях – називати святого з таким іменем, називати ікону (зображення) Георгія Змієборця (Переможця) і позначати День Святого Георгія, що відзначається двічі на рік – навесні 6 травня (Юрій голодний, бо всі припаси худоби завершуються) і взимку 9 грудня (холодний, бо починаються холоди).

Спостерігаємо в мові фольклору інколи власні назви, що постали на основі загальних. До таких зокрема належить теонім Пречиста, що походить від прикметника пречистий, тобто непорочний, святий, але внаслідок субстантивної перейшов до розряду іменників. У словниковій статті, що буде базовим елементом словника фольклоронімів, тобто спеціальної лексикографічної праці, присвяченої

описові власних назв, наявних у мові фольклору, очевидно, не має демонструвати зв'язок цього оніма із загальною назвою пречистий (нічим не опоганений; той, що має чисті помисли, непорочний, святий). Однак у лексикографічній праці, що загалом буде присвячена мові фольклору, очевидно, про нього треба згадати навіть якщо воно не буде зафіксоване безпосередньо в текстах фольклору з відповідним значенням чи значеннями: ПРЄЧІСТИЙ, -а, -е. Святий, непорочний, з чистими помислами. // *Пречіста*, -ої. Субстантивований епітет, що використовується для називання матері Сина Божого (Ісуса Христа); Богородиця [17, с. 66].

Під цією назвою також об'єднують три церковних свята, пов'язаних з ушануванням Діви Марії (Богородиці). Це Перша Пречиста, або ж Успіння Пресвятої Богородиці, день завершення земного життя Діви Марії, що святкується 28 серпня. Друга Пречиста, або Різдво Богородиці, чи Мала Пречиста, – це народження матері Ісуса, Сина Божого, що святкується 21 вересня. Третя Пречиста, або Ведення у храм Пресвятої Богородиці, відзначається 4 грудня, у цей день батьки віддали Марію на службу Богу до Єрусалимського храму. *Явилась Пречиста – почалася осінь чиста* (Васютіна Т. М., Золотар О. М. Етнокологічний календар природи: посібник для вчит. та учня / за ред. І. В. Мороза. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2007. С. 96); *Якщо після Малої Пречистої тварини прагнуть на пасовище рано, то й зима буде рання* (Там само, С. 97).

Зв'язок із загальною назвою має також агіонім Свята П'ятниця, що може в текстах фольклору виступати і в якості клерикалгеортона, тобто позначати релігійне свято. Лексикографування цієї назви може здійснюватися практично за трохи відмінною моделлю, ніж для попереднього слова, бо коли слово «п'ятниця» починає виступати агіонімом, то воно здебільшого поєднується з означенням Свята. Наведемо далі зразок можливої словникової статті з цією назвою.

П'ЯТНИЦЯ, -і. 1. Назва п'ятого дня тижня. *Ой в середу ізвечора / Турків обступали, / А в п'ятницю до полудня / Всіх упень рубали* (Історичні пісні / упоряд. І. П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 80). 2. *Святá П'ятниця*. Християнська свята Параскева Юнійська; міфологічний образ, який поєднує в собі християнські риси із східнослов'янським

язичницьким культом родючості. // Антропоморфізований жіночий день [17, с. 246-247]. 3. *П'ятниця*, -і. Свято на честь ушанування великомучениці Параскеви-П'ятниці [17, с. 246].

Досить розгалужену семанику має особове найменування Іван. Цей онім має й достатньо велику кількість варіантів, переважно зменшено-пестливих. Може це ім'я набувати й збільшено-згрубілої форми. Подамо далі можливий зразок лексикографування його значень.

ІВАН, -а. *Йван*. 1. *д.-євр.* ім'я *Yōchānān* – Ягве, милостивий; благодать Божа; дар богів. *Болить мені головонька / Ізрана. / Бо я вчора не виділа / Івана* (Пісні кохання / упоряд. О. І. Дея. К. : Дніпро, 1986. С. 56); *«Було б, Надю, не журитись, / Не вестись погано, / Ти ж казала подружечкам: / Не піду за Йвана* (Там само, С. 263). Зменш.-пестл. варіанти: *Ванюша*, -і. *А за нею, а за нею, / А за нею Ванюша: «Не плач, серце Маруся, / Я з тобою, я з тобою, / Я з тобою люблюся, / Поки не зна матуся* (Там само, С. 81); *Ванька*, -и. *І Ванькові уже п'ятнадцять сповнилось, під ним Гришкові чотирнадцятий пішов* (Народні оповідання / упоряд. С. В. Мишанича. К. : Дніпро, 1986. С. 216); *Ваня*, -і. *Купи мені, Ваня, зелену запаску, / Щоб я не забула, який ти на ласку; Купи мені, Ваня, червоне намисто, / Щоб я не забула, який ти намітний* (Пісні кохання / упоряд. О. І. Дея. К. : Дніпро, 1986. С. 242); *Іванейко*, -а. *Там по сніжкові, по порушкові, / Там походило три лебедойці. / То їх послідив пан Іванейко* (Колядки та щедрівки / упоряд. О. І. Дея. К. : Наук. думка, 1965. С. 171); *Іваненько*, -а. *Ой пішов Іваненько у поле орати, / Катеринка молоденька – до корчми гуляти* (Балади / упоряд. О. І. Дей та ін. К. : Наук. думка, 1988. С. 134); *Іванечко*, -а. *Іван, Іван, Іванечко, / Цілуй мене щоранечко, / Цілуй мене щовечора, / Поший шубу овечую* (Бандурка / упоряд. М. Сулима. К. : Дніпро, 2001. С. 126); *Іванко*, -а. *Вийди, вийди, Іванку, / Заспівай нам веснянку!* (Перлини української народної пісні / упоряд. М. М. Гордійчук. К. : Муз. Україна, 1991. С. 12); *Йванко*, -а. *Кажуть люди, Йванку, / Що я буду бита* (Пісні кохання / упоряд. і передм. О. І. Дея. К. : Дніпро, 1986. С. 56); *Чикилю, чикилю та біля дороги, / Що в мого Йванка да кривії ноги* (Жартівливі пісні / упоряд. О. І. Дей та ін. К. : Наук. думка, 1967. С. 75); *Іванойко*, -а. – *А ти, сонейко, яснейко світиш: / Ци-сь не видало мого синойка, / Мого синойка, ей, Іваной-*

ка? (Балади / упоряд. О. І. Дей та ін. К. : Наук. думка, 1988. С. 336); *Іва́нок*, -нка. – *Ой чий то синок, синок Іванок / Поперед війська конем грає, / А позад війська мечем рубає, / Хвалить-ся конем перед перед королем, / Перед панною – гострою шаблею* (Колядки та щедрівки / упоряд. О. І. Дея. К. : Наук. думка, 1965. С. 195); *Йва́нок*, -а. *На другий день поступає, / Марієчка промовляє: «Ой Іване, Іваночку, / Чи видиш ти дорожечку?»* (Українські народні пісні / упоряд. О. М. Хмилевської. К. : Муз. Україна, 1967. С. 48); *Іва́нонько*, -а. *А в тій світлоньці тисові столи, / За тими столами сидять панове, / Межи тими панами гоїний панич, / Гоїний панич чом Іванонько* (Колядки та щедрівки: зимова обрядова поезія трудового року / упоряд. О. І. Дея. К. : Наук. думка, 1965. С. 144); *Іва́ночко*, -а. *«Ой Іване, Іваночку, / Звієсь мене з розумочку»* (Балади: родинно-побутові стосунки / упоряд. О. І. Дей та ін. К. : Наук. думка, 1988. С. 289); *Іванóчок*, -чка. *Ой пішов Іваночок на тяженьку войну, / Лишив, лишив а Марічку у дому здоровну* (Балади: родинно-побутові стосунки / упоряд. О. І. Дей та ін. К. : Наук. думка, 1988. С. 254); *Івану́ньо*, -я. *Любила-м ті, Івануню, як з горіха зерня, / Тепер є-с мі на серденьку, як колюче терня* (Бандурка: українські сороміцькі пісні / упоряд. М. Сулима, К. : Дніпро, 2001. С. 171); *Іва́нцьо*, -я.; *Йва́нцьо*, -я. *Любив мене, мамцю, Йванцьо, я го не любила...* (Коломийки / упоряд. Г. М. Литвака. К. : Рад. письменник, 1963. С. 90); *Іва́нчик*, -а. *Обом йменнячко дала – Іванчика й Василя* (Балади: родинно-побутові стосунки / О. І. Дей та ін. К. : Наук. думка, 1988. С. 35); *Іва́ньо*, -а. *У полі, полі, близько при дорозі / Грай, коню, грай, кониченьку, / Перед молоденьким Іваньком* (Колядки та щедрівки / упоряд. О. І. Дея. К. : Наук. думка, 1965. С. 186); *Іва́ньо*, -я. *Почекай-но, Іваню, / Нехай вугля розпалю (А це в поле, / А це море, / А це наввишки, / Скакай, Івашку, з колиски* (Дитячий фольклор / упоряд. Г. В. Довженок. К. : Дніпро, 1986. С. 117); *Іваню́точка*, -и. *Ой за горами, ой за водами – Там н'є, гуляє Іванюточка з козаками* (Чумацькі пісні / упоряд. О. І. Дей та ін. К. : Наук. думка, 1976. С. 400); *Іваню́ша*, -і. *Два синочки родила: Іванюшу й Василя* (Дитячий фольклор / упоряд. Г. В. Довженок. К. : Дніпро, 1986. С. 26); *Івасе́йко*, -а. *Ой пошов же Івасейко до нової скрині: / Ні сукна ми, ні пеня-зів,ані господині* (Там само, С. 133); *Іва́сенько*, -а. *Ой поїхав, Івасенько, на на польовання, / Гей, моцний боже, на польовання* (Там само, С. 47);

Іва́сечко, -а. *Та й поїхав Івасечко сім літ на війну, / Гей, гей, сім літ на війну* (Там само, С. 247); *Іва́сик*, -а. – *Ой не встану, Івасику, бо не маю сили!* (Там само, С. 251); *Івасу́нь*, -я. *Ей, Івасю, Івасуню, дай коникам сіна, / Та й положи головоньку на мої коліна* (Бандурка: українські сороміцькі пісні / упоряд. М. Сулима, К. : Дніпро, 2001. С. 179); *Іва́сь*, -я. *Чого Івась не навчиться, того й Іван не буде знати* (Народ скаже – як зав'яж: укр. народні прислів'я, приказки, загадки, скоромовки / упоряд. Н. Шумади. К. : Веселка, 1985. С. 26); *Іва́сьо*, -я. *Пішов же Івасьо в чужую сторону, / Жаль же его, боже!* (Календарно-обрядові пісні / упоряд. О. Ю. Чебанюк. К. : Дніпро, 1987. С. 180); *Івасю́нейко*, -а. *Там Івасюнейко личейко вмивав, / Личейко вмивав, коня напував* (Колядки та щедрівки / упоряд. О. І. Дея. К. : Наук. думка, 1965. С. 145); *Івасю́ньо*, -я. *Пас Івасюньо коня вороного* (Календарно-обрядові пісні / упоряд. О. Ю. Чебанюк. К. : Дніпро, 1987. С. 300); *Іва́сь* (Йвась), -я. *Гей, як Івась того випив, / Сів ся кінець стола, / Мати его питає сі: «Де-с був, Йвасю, вчора?»* (Там само, С. 190); *Іва́шечко*, -а. *Ой сину мій Івашечку, подай білу руку!* (Там само, С. 350); *Іва́шко*, -а. *А це в поле, / А це море, / А це наввишки, / Скакай, Івашку, з колиски* (Дитячий фольклор / упоряд. Г. В. Довженок. К. : Дніпро, 1986. С. 101). Збільшено-згрубіла форма: *Йва́нище*, -а. *Та й каже [один чоловік]: – А ти, бідний, Йванище, їж тулубище* (Гайсенюк В. Моя бабуся приповідала... Фольклор села Летяче: збірник / укл. В. Гайсенюк. Біла Церква: Видавець Пшонківський О. В. 2019. С. 162); 2. Івана Купала, або ж Іванова ніч, давнє дохристиянське свято на честь літнього сонцестояння, бога літнього сонця Купали, що відзначається 7 липня за старим стилем, 24 червня – за новим, прив'язане пізніше православною церквою до імені Івана Хрестителя (Предтечі), що хрестив у водах Йордану самого Ісуса Христа. *Якщо на Івана проса з ложку, то й у ложці буде* (Васютіна Т. М., Золотар О. М. Етнологічний календар природи / за ред. І. В. Мороза. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2007. С. 67). 3. *перен.* Дурна, недалеко людина. *Мудрий Іван по шкоді: коні вкрали, тоді він стайню зачинив* (Українські народні прислів'я та приказки / упоряд. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. К. : Держвидав худ. літ-ри, 1963. С. 393). 4. *перен.* Простий чоловік, людина з народу. *Іван не пан, а сто злотих не гроші* (Там само, С. 121).

Розширення семантики ми можемо спостерігати і в таких власних назвах, як топоніми. Полісемія розвивається переважно в географічних найменуваннях, що позначають назви країн (хоронімах), населених пунктів (ойконімах), річок (гідронімах). Наприклад, хоронім Україна може зазнавати метонімізації і позначати не країну, а народ, який у ній проживає. УКРАЇНА, -и. Вкраїна, -и. 1. Країна, держава, розташована в Східній Європі. *Гей, сорок тисяч війська ще й чотири, / Гей, виїздили козаченьки з України* (Балади / упоряд. О. І. Дей та ін. К. : Наук. думка, 1988. С. 295); *Як ти будеш мене, мати, бити, / То я піду на Вкраїну жити* (Пісні кохання / упоряд. О. І. Дея. К. : Дніпро, 1986. С. 119). 2. перен. Народ, що проживає в цій країні; українці. *Ой то ж не дівчина за вбитим козаченьком / побивалася, / А то Україна вся сльозами умивалася* (Думи / упоряд. Г. А. Нудьги. К. : Рад. письменник, 1969. С. 286). Подібну метонімізацію ми можемо спостерігати і в ойконімах, де назва населеного пункту можемо замінювати собою його мешканців.

До багатозначності можуть тяжіти й деякі гідроніми, зокрема такі, як Дніпро, Дунай. Гідронім Дніпро, як зазначає Т. Беценко, може, крім власне інформативного навантаження, виконувати ще символічну функцію, тобто називати Україну загалом, виступати у фольклорному тексті символом рідної країни [Беценко, с. 108]. Таким чином, вищезгадана власна назва має загальноінформаційне значення, але у певних контекстах вона набуває символічного значення. Подамо далі приклад можливого лексикографування.

ДНІПРО́, -а. *Дніпр, -а, Славу́та, -и, Дніпрó-Славу́та, Дніпра-Славути*. 1. Річка в Україні з найдовшою течією, третя за розміром у Європі, на якій розташовано столицю України – Київ та багато інших українських міст (Канів, Кременчук, Дніпро, Запоріжжя, Херсон, Черкаси). Інші назва: *Славутич*. Славута, Славутич – давня українська і козацька назва цієї річки. *Сів я на скелі біля Дніпра і почав снідати* (Народні оповідання / упоряд. С. В. Мишанича. К. : Дніпро, 1986. С. 23); *А другий брат Дніпром іде, / Дев'ятеро коней за собою веде* (Там само, С. 130); *Як стане по Дніпру хмара походжати, / Старий Дніпр дощем полоскати – / Тоді мене, моя мила, ждати, підждати!* (Думи / упоряд. Г. А. Нудьги. К. : Рад. письменник, 1969. С. 249); *Тоді козаки собі добре дбали, / Сім штук гармат собі арештували, /*

Ясу воздавали, / На Лиман-ріку іспали, / К Дніпру-Славути низенько уклоняли... (Там само, С. 87); *Промовить тихий Дунай до Дніпра-Славути: «Дніпр-батьку, Славуто!..* (Героїчний епос українського народу / упоряд. О. М. Таланчук, Ф. С. Кислого. К. : Либідь, 1993. С. 60) // *Дніпрó-луг, Дніпра-лугу*. Величезні річкові плавні, понад 400 км, які за часів існування Запорозької Січі розташовувалися колись на лівому березі Дніпра між самим Дніпром і річкою Конка. *Біжи ж ти [джуро Яремо] скоренько та поспішненько / понад Дніпром-лугом, / Як будуть ушкали густі, то ти схоронися, / А як будуть козаки Дніпром-Славутою іти, то ти озовися / І про мене, Хведора бездільного / та безрідного, козакам обозвися* (Думи / упоряд. Г. А. Нудьги. К. : Рад. письменник, 1969. С. 184). 2. перен., сив. рідний край, Україна. *Тоді взяв він, Шевченко, гроші і наняв фуру та й поїхав у село, і купив собі фуру чужої землі. Сів на ту землю зверху і їде собі в рідний край, до Дніпра* (Євшан-зілля: легенди та перекази Поділля / упоряд. П. Медведика. Львів: Червона калина, 1992. С. 106).

Гідронім *Дунай*, як і *Дніпро*, може позначати конкретну річку і може набувати узагальнювальної семантики і називати тоді велике скупчення води загалом. Наведемо далі приклад можливої словникової статті з цим онімом.

ДУНА́Й, -ю. *Дунай-річка, Дунай-річки*. 1. Друга за довжиною річка Європи, що протікає країнами Східної та Центральної Європи і впадає в Чорне море. *Росла у мене за хижею яблуня. Вода підмила берег і віднесла яблуню до Дунаю* (Народні оповідання / упоряд. С. В. Мишанича. К. : Дніпро, 1986. С. 318); *Ой Дунай-річка да не широка, / Да на перевози усе глибока, / Да луги з лугами, / А береги з берегами* (Українські народні пісні / упоряд. О. М. Хмілевської. К. : Муз. Україна, 1967. С. 243). 2. перен. *Дунай-вода, Дунай-море*. Розлив води, велике її скупчення, вода загалом. *Ой вийду я за ворота / Дунай розіллється, / На Дунаю-Дунаєчку / Два лебеді плавле – / Один білий, один білий, / А другий біліший, / Один вірний, один вірний, / А другий вірніший* (Пісні кохання / упоряд. О. І. Дея. К. : Дніпро, 1986. С. 59); *Ой дбай, мати, дбай / Та мене заміж оддай, / Та не дай мене та за п'яниченьку, / Бо мені вроди жаль, / Бо моя врода – як Дунай-вода, / Бо моє личко – так як яблучко, – Сама й молода* (Пісні кохання / упоряд. О. І. Дея. К. : Дніпро, 1986. С. 306);

Прийшли за Маріков троє сватів. / А в Дунай море, Маріко-зоре, / Ійди д'нам (Колядки та щедрівки / упоряд. О. І. Дея. К. : Наук. думка, 1965. С. 444).

Зауважимо, що наведені словникові статті не претендують на вичерпний опис семантики, це лише робочі моделі, що можуть згодом стати основою для «Словника усної народної словесності».

ВИСНОВКИ

Онімний простір фольклору становить досить розгалужену систему, яка, очевидно, ще потребуватиме подальших наукових досліджень і подальшої лексикографічної репрезентації. Проведений у цій роботі аналіз власних назв не претендує на цілковиту вичерпність, бо ми відбиваємо, очевидно, лише незначну частку того онімного матеріалу, що наявний у текстах фольклору, проте здійснене нами дослідження дозволяє зробити певні висновки щодо репрезентативності різних видів власних назв. Найбільш потужно представлені у мові фольклору антропоніми й топоніми, серед них кількісно переважають назви населених пунктів (ойконіми). Досліджуючи вищезазначені власні найменування, основне своє завдання ми вбачали в представленні моделей лексикографічного опису цих назв. Загалом ми можемо стверджувати, що полісемія властива власним назвам так само, як і загальним, що свідчить зайвий раз про універсальність мовної системи загалом і полісемії як одного із регулярних її явищ зокрема. Один і той же онім може співвідноситися в текстах фольклору з різними типами власних назв. Найбільше тяжіють до багатозначності особові імена та географічні найменування.

Загалом топоніми здебільшого вживаються у мові усної народної словесності в прямому значенні, тлумачення якого потребує окреслення географічного положення описуваного об'єкта, проте такі назви, як і власні імена людей, можуть набувати додаткових значень відтінків, що надають експресивного чи оцінного забарвлення відповідним онімам. Особові імена людей у фольклорних текстах часто можуть утворювати таку послідовність: особове ім'я людини – агіонім (ім'я святого) – іконім (зображення святого, ікона) – геортонім (назва свята на пошану праведника) – еклезіонімний андомонім (церква, названа іменем певного святого). Крім того деякі з них, прикметним у цьому плані є ім'я Іван, можуть набувати оцінних значень, що можуть характеризувати людину за різними ознаками (здібностями, вдачею, соціальною приналежністю та ін.). Топоніми здатні розширювати семантику за рахунок перенесення найменування з одного предмета на інший на основі їх суміжності. Це переважно суміжність просторова, коли назва місцевості заступає собою людей, що в ній проживають. Крім того, географічні найменування можуть набувати символічного значення (позначати рідний край, виступати символом гетьманської влади, козацької слави і т. п.). Гідроніми, зокрема Дунай, позначають не тільки конкретну річку, а й здатні набувати узагальнювального значення, позначати водний простір загалом. Подальшу перспективу нашого дослідження вбачаємо в тому, що представлений нами матеріал може увійти з часом до «Словника мови усної народної словесності» або вибіркового словника, присвяченого власним назвам, уживаним у мові фольклору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Belei, L. (1995). *Funktsionalno-styistychni mozhlivosti ukrainskoi literaturno-khudozhnoi antroponimii XIX-XX st.* [Functional and stylistic possibilities of Ukrainian literary and artistic anthroponymy of the XIX-XX centuries]. Uzhhorod: n. d. (in Ukrainian).
2. Betsenko, T. (2017). *Estetyka movy ukrainskykh narodnykh dum: tekstovo-obrazni odynytsi* [Aesthetics of the language of Ukrainian national dumas: textual and figurative units]. Sumy: Mriia-1 (in Ukrainian).
3. Butko, S. (2016). *Onomastykon ukrainskykh zamovlian: pokhodzhennia, sklad, funktsii* [Onomasticon of Ukrainian orders: origin, composition, functions] (Doctoral thesis; KNU im. V. N. Karazina). Kharkiv (in Ukrainian).

4. Chertoryzka, T. N. (1989). *Literaturni antroponimy v tvorakh T. H. Shevchenka* [Literary anthroponyms in the works of Taras Shevchenko]. *Movoznavstvo*, 2, 30–35 (in Ukrainian).
5. Khlystun, I. V. (2006). *Vlasna nazva v ukrainskii poezii II pol. KhKh st. (semantyko-funktsionalnyi aspekt)* [Proper names in Ukrainian poetry of the second half of the twentieth century (semantic and functional aspect)] (Doctoral thesis; NPU imeni M.P.Drahomanova). Kyiv (in Ukrainian).
6. Kolesnyk, N. (2017). *Onimiia ukrainskoi narodnoi pisni* [Onymia of the Ukrainian folk song]. Chernivtsi: Tekhnodruk (in Ukrainian).
7. Kolesnyk, N. (1998). *Osobovi imena v ukrainskykh narodnykh obriadovykh pisniakh* [Personal names in Ukrainian folk ritual songs] (Doctoral thesis; DPU imeni Volodymyra Hnatiuka). Ternopil (in Ukrainian).
8. Kolesnyk, N. (2021). *Pryntsypy funktsionuvannia folkloronimiv* [Principles of functioning of folkloronyms]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Filolohiia*, 1(45), 250–255 (in Ukrainian).
9. Kolesnyk, N. (2014). *Struktura statti v slovnyku folkloronimiv (na materialy burlatskykh ta naimytskykh pisen)* [Structure of an article in the dictionary of folkloronyms (based on burlak and hired hand songs)]. *Naukovyi visnyk SIENU im. Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Movoznavstvo*, 2, 7–14 (in Ukrainian).
10. Kurushyna, M. A. (2012). *Movno-kulturna spetsyfika onimiv ukrainskykh charivnykh kazok* [The linguistic and cultural specificity of the omics of Ukrainian fairy tales]. *Studia linguistica*, 6(2), 61–67 (in Ukrainian).
11. Lukash, H. (2017). *Slovnyk konotatyvnykh vlasnykh nazv* [Dictionary of connotative proper names]. Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa (in Ukrainian).
12. Lysychenko, L. A. (2009). *Leksyko-semantychnyi vymir movnoi kartyny svitu* [Lexical and semantic dimension of the linguistic worldview]. Kharkiv: Osnova (in Ukrainian).
13. Porpulit, O. (2000). *Onomastychnyi prostir ukrainskykh charivnykh kazok (u zistavlenni z rosiiskymy kazkamy)* [The onomastic space of Ukrainian fairy tales (in comparison with Russian fairy tales)] (Doctoral thesis; ODU im. I. I. Mechnykova). Odesa (in Ukrainian).
14. Redkva, M. (2008). *Semantyko-funktsionalna systema osobovykh naimenuvan v ukrainskykh narodnykh charivnykh kazkakh (u zapysakh XIX st.)* [Semantic and Functional System of Personal Names in the Ukrainian Folk Magic Tales (written down in the XIX-th century)] (Doctoral thesis; PNU im. V. Stefanyka). Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).
15. Serdeha, R. (2022). Anthroponymic Space of the Ukrainian Folk Social and Household Tale. *Knowledge, Education, Law, Management*, 3, 99–105. doi: [10.51647/kelm.2022.3.17](https://doi.org/10.51647/kelm.2022.3.17)
16. Torchynskyi, M. (2009). *Struktura onimnoho prostoru ukrainskoi movy* [The Structure of the Onymous Space of the Ukrainian Language] (Vol. II). Khmelnytskyi: KHNU (in Ukrainian).
17. Vynnychuk, Yu. (Ed.). (2005). *Bibliini kazky* [Biblical tales]. Kharkiv: Folio (in Ukrainian).
18. Zilynska, O. (2017). *Funktsii toponimiv u khudozhnikh tekstakh ukrainskoi pysemnosti XVII st.* [The Functions of Place Names in the Literary Texts of the Seventeenth Century Ukrainian Writing]. *Filolohichni chasopys*, 1, 41–52 (in Ukrainian).